

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAŞ VELÎ
Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Bahar
Spring 2007/41

Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve İbrahim Paşa

Milli Tribe One of Southeastern Tribes In The Last Period
of Ottoman State and Ibrahim Pasha

Fatih ÜNAL*

Özet

Milli Aşireti Osmanlı döneminde Doğu ve Güneydoğu'nun en büyük aşiretlerinden biri olarak bilinir. İbrahim Paşa'nın riyaseti döneminde Milli adını taşıyan aşiretler esas olarak Diyarbakır, Urfa ve Mardin üçgeninde yaşıyordu. Abdülhamid döneminde kurulan Hamidiye Alayları, sağladığı geniş imtiyazlar dolayısıyla, içlerinde Milli Aşireti'nin de bulunduğu diğer aşiretler tarafından ciddi rağbet gördü. Aşiretler bu alaylara katılarak gerek Abdülhamid döneminde gerekse sonraki yıllarda kuruluş gayesine uygun hizmet etti. Aşiretiyle birlikte bu alaylara dâhil edilen İbrahim Paşa ise, devletin verdiği imkân ve yetkileri şahsi çıkarları doğrultusunda kullanarak bölgede ciddi huzursuzluklara yol açtı. Mesela; yerli ve yabancı unsurların Abdülhamid yönetimini eleştirmelerine fırsat verdiği gibi, bu meselenin kısa sürede çözülememesinden dolayı mağdur olan bölge halkı ve aşiretlerinin devlete olan güvenini de sarstı.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Paşa, Milli Aşireti, Şammar Aşireti, Karakeçili Aşireti.

Abstract

Milli Tribe is known as one of the biggest tribes of East and Southeast Regions in the period of Ottoman. When Ibrahim Pasha was the sultan, the tribes who were named Milli lived in the triangle of Diyarbakır, Urfa and Mardin. Hamidiye Regiments which were created in the period of Abdulhamit were respected seriously by the other tribes included Milli Tribe because of extensive concessions they achieved. The tribes served appropriately for the purpose of the establishment accompanying these regiments during both the period of Abdulhamit and the following years. But Ibrahim Pasha who was included with his tribe in these regiments caused serious troubles using governmental opportunity and authority for his own benefit. The problem gave an opportunity to native and fo-

* Yard. Doç. Dr. Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

reign elements to criticize the management of Abdulhamit and it also lost confidence for the government of the local people and the tribes who were wronged by the problem which couldn't have been solved in a short time.

Key Word: İbrahim Pahsa, Milli Tribe, Şammar Tribe, Karakeçili Tribe

Giriş

Doğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girişinden Tanzimat dönemine kadar ki idari statüsünde önemli değişiklik olmamış, bölge *yurtluk* ve *ocaklık* adıyla mahalli beyler tarafından idare edilmiştir. Bu beyler ölüm ve ihanet dışında, imtiyazlı statülerini devam ettirmişlerdir. Tanzimat'tan sonra, devletin merkezî otoriteyi kuvvetlendirme politikaları çerçevesinde, Doğu'daki mahalli beylerin hâkimiyeti ve nüfuzları azalmıştır. Mahalli otoritelerin ortadan kaldırılmasıyla meydana gelen otorite boşluğunu merkezî hükümet tam manasıyla dolduramamıştır. Maddî nüfuza sahip ağalar, dinî nüfuza sahip şeyhler ve mahalli makamları kolayca elde edebilen şehirli eşraf tabakası; toplum üzerinde egemen güç olarak ortaya çıkmıştır.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, bölgede mevcut otorite boşluğunu daha da derinleştirdi. Aşiretler arası mücadeleler yoğunlaştı. Bu mücadelede mahalli yetkililer bazen taraf, bazen doğrudan hedef hâline geldi. İktidarının ilk yıllarında meydana gelen Şeyh Ubeydullah İsyanı, Abdülhamid'in dikkatlerini aşiretler üzerine çevirdi. Aşiretlerin devlete ısındırılması, devlet himayesinde örgütlenmesi fikri oluştu. Bu politikaların yürütülmesinde valilerin, askerî erkânın büyük rolü oldu. 1880'li yılların sonundan itibaren Ermeni tedhiş örgütlerinin faaliyetleri, aşiretlerin devlet katında önemini artırdı.

II. Abdülhamid'in bilinen merkezîyetçi, reformcu, dengeci ve İslamcı politikaları; Doğu Anadolu'da Hamidiye Alayları'nın kurulmasına sebep oldu. Hamidiye Alayları ile Doğu Anadolu'da merkezî otoriteyi tesis etmek, yeni bir sosyo-politik denge kurmak, aşiretlerden askerî güç olarak yararlanmak, Ermeni örgütlerinin faaliyetlerine engel olmak, başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Doğu Anadolu'da yabancı devletlerin emellerine set çekmek amaçlanmıştır (Kodaman, 1987: 29-30).

Zeki ve Şakir Paşaların teklifi ve işbirliği üzerine Rus-Kazak alaylarından esinlenerek organize edilen Hamidiye Alayları, 1890 tarihinden itibaren oluşturulmaya başlanmıştır. Alaylar, Doğu Anadolu'da yaşayan Türkmen, Karakalpak, Kürt ve Arap aşiretlerinden teşkil edilmiştir. 1891'de pek çok aşiret reisi ve ileri gelenleri İstanbul'a gelerek padişahı ziyaret etmişler ve itaatlerini arz etmişlerdir. Padişah Abdülhamid her birine armağanlar, nişanlar takdim etmiştir. Bu ziyaretler ilerleyen yıllarda da devam ederek halife padişahın, aşiretler üzerinde doğ-

rudan himaye ve yakın münasebeti sağlanmıştı. Ayrıca İstanbul'da açılan Aşiret Mektebi'nde, aşiret reislerinin çocukları okutulmuştur. Padişah Abdülhamid'in bu mektepte okuyan çocukları himaye etmesi, memuriyetlere ataması; aşiretleri kendisine daha sadık hâle getirmiştir. Hamidiye Alayları'na mensup aşiretler, geniş imtiyazlar elde etmiştir. Bölgede fiilen ve hukuken üstün bir duruma sahip olmuşlardır. Aşiretin, aşiret reisinin; devlet katında, sultan nazarında itibarı artmış, silah ve maddi güç kazanmışlardır. Nizami orduda askerlik yapma yükümlülüğünden kurtuldukları gibi, kendilerine vergi muafiyeti de getirilmiştir (Kodaman, 1987: 37). Bu geniş imtiyazlar, aşiretleri, Hamidiye Alayları'na dahil olabilmek için büyük bir yarışa soktuğu gibi; kıskançlıkları ve eski husumetleri de beraberinde getirmiştir. Doğu ve Güneydoğu'nun en büyük aşiretlerinden biri olan Milli Aşireti de İbrahim Paşa'nın reisliği döneminde bu alaylara dâhil edilmiştir. Konuya girmeden önce Milli Aşireti'ne ve İbrahim Paşa'ya kadar aşiretin, bölgedeki vaziyetine göz atmak yerinde olur.

1- Milli Aşireti

Milli aşireti, Kürtlerin Kormanço/Kırmanç grubuna dahil edilir. Kormançolar; Yavuz Sultan Selim zamanında, İran'ın bölgeyle ilgili emellerine karşı bir tedbir olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinden alınıp doğuya yerleştirilen Türkmen aşiretlerinin, zaman içinde bölge halkıyla kaynaşarak oluşturduğu halkın adı olarak bilinmektedir (Fırat, 1983: 4-5).

Ziya Gökalp'in, Mem ü Zin adlı hikâyenin yazarı Ahmed-i Hânî'den naklettiğine göre Kormançolar; Boti, Mehmedî ve Silvî olarak üç kısma ayrılıyor ve bunlardan Silvîler Mil ve Zil olmak üzere kendi arasında iki alt kısma bölünüyorlar (Gökalp, 1992: 28-30). Bu bilgiye göre Milli Aşireti, Silvîlerden ayrılmış görülmektedir.

Mil'e ve Zil'e mensup olanlar manasında daha sonraları Milli ve Zilli olarak adlandırılan ve Osmanlı kayıtlarına da böyle geçen aşiretler, zamanla Kormançoların önemli kısmının adı oldu. Bunlardan Millilere mensup olan aşiretler; Bitlis, Van, Dersim, Erzurum ve İran hudutlarında yaşamakta idi. Hasenanlı, Mutikanlı, Çuhuri ve Huyutanlı aşiretleri; Bitlis vilayetinde ikamet ediyordu. Şıkfeti, Takori, Şulyi, Hartuşî ve Şıkak aşiretleri; Van vilayeti civarında yaşıyordu. Erzurum vilayeti dâhilinde yaşayan Zirkanlı, Cibranlı ve Cemal Kendi aşiretleri ve yine Van vilayeti hududundan İran içlerine doğru uzanan bölgelerde yaşamakta olan Milan Aşireti, Dersim'in hemen bütün aşiretleri, Musul taraflarındaki bazı aşiretler; Milli olarak adlandırılan bu birinci kısma mensup idi (BOA. DH. SYS. 24/2-4. Lef 114/1). Zil veya Zilli olarak tanınan aşiretler; Sipki, Celali, Zılanlı, Haydaranlı ve Badıllı (Beydilli) aşiretleri idi ve ikametleri Erzurum sınırları içerisinde bulunuyordu.

Milli aşireti, Doğu ve Güneydoğu'nun en büyük aşireti olma özelliğini her dönemde korumuştur. Osmanlı kayıtlarında "Milli", "Millili" veya "Ekrâd-ı Millili" şek-

linde geçmektedir. 1518 tarihli Osmanlı kayıtlarında aşiretin iki yüz yirmi beş hane ve kırk beş mücerret nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir. Bazı büyük aşiretlerin kolları "cemaat" tabiriyle kayıtlara geçmiş olup, Milli Aşireti'yle ilgili kayıtlarda cemaat ve cemaatlerden oluşan köyler "Emaat-i Millili Büzürg" adıyla kaydedilmiştir (Ünal, Tarihsiz: 303-311). Milli aşiretleri padişah haslarına mensup idi. Aşiret, 1675 yılında yöredeki çiftliklere ait toprakları gasp edince; bu mukataaya dâhil ahalinin birçoğu dağılarak Halep, Antep ve Antakya kazalarında ikamete başlamışlardır (Orhonlu, 1963: 40).

İktisadi, siyasi ve sosyal sebeplerle en güçlü aşiretin hâkimiyetini tanımak ve kendini bu isimle tanıtmak o aşirete güç ve nüfuz kazandırdığı gibi, birçok imkân da sağlıyordu. Aşiretler böylece etnik, dinî ve mezhepsel farklılık gözetmesizin tabii bir şekilde; en güçlü aşiretin ismi ve himayesi altında teşkilatlanmış oluyordu. Belirli dönemlerde Milli adını taşıyan aşiretler içerisinde Arap, Türk, Kürt ve Yezidî aşiretlerinin bulunması; bu oluşum ile açıklanabilir.

2- Milli Aşireti'nin İlk Reisleri ve Dönemindeki Olaylar

Eskiden beri Viranşehir yöresinde yaşamakta olduğu bilinen Milli Aşireti'nin bilinen ilk reisi, Keleş Abdi Ağa olarak da tanınan (Ziya Gökalp, 1992: 32) Gülşen Abdi Ağa'dır. Abdi Ağa, Nadir Şah döneminde meydana gelen Osmanlı-İran Savaşı'nda, Bağdat valisi Ahmet Paşa'nın hizmetinde bulunmuş ve onun itimadını kazanmıştır. Bu itimadın neticesi olarak aşiretin reisliğine tayin edilmiştir (Ali Emirî, Tarihsiz: 236a).

Abdi Ağa'dan sonra oğlu Timur Ağa, Milli Aşireti reisi olmuş ve o da babası gibi güzel hizmetlerinden dolayı mir-i miran rütbesi ile taltif edilmiş; ancak bir müddet sonra, birtakım hadiselerle sebebiyet verdiği için, 1789'da idamına karar verilmiştir. Bu karar üzerine Timur Ağa, isyan ederek adamlarıyla birlikte yöredeki birçok köy ve kasabayı yağmalamıştır. Tedip ve tenkili için dönemin Bağdat valisi Süleyman Paşa ile birlikte, Diyarbakır'da bulunan İbrahim Paşa görevlendirilmiştir. 1794'de Süleyman Paşa Mardin'e gelerek İbrahim Paşa ile birlikte Diyarbakır yöresinde aşiret ve kabilelerden topladıkları kuvvetlerle, Timur Ağa üzerine yürümüştür. Karşı koyamayacağını anlayan Timur Ağa firar etmiş, ele geçirilen kardeşi Mahmut ve aşiretin ileri gelenlerinden birkaçı orada idam edilmiştir. O zamana kadar gasp ettikleri mal ve mülke yetkililer tarafından el konularak asıl sahiplerine iade edilmiştir (Ali Emirî, Tarihsiz: 236b). İsyanın bastırılması ve Timur Ağa'nın hazinesine el konulmasını unutmayan torun İbrahim Paşa, güç ve kudretinin zirveye ulaştığı dönemde, Diyarbakır eşrafından bunun intikamını almaya çalışacaktır.

Timur Ağa, firar ettikten sonra derviş kıyafetine bürünerek bir süre çeşitli yerlerde dolaşmış, Bağdat'a gelerek Abdülkadir Geylânî Dergâhı'na sığınmıştır. Kendisini dergâhın şeyhine kabul ettiren Timur Ağa, şeyhin Bağdat valisi nezdinde

yapmış olduğu girişimler neticesinde affedilmiş ve vatanına dönmesine müsaade edilmiştir. Aşiretinin başına döndüğü vakit, aradan geçen zaman zarfında oğullarından Eyüp Ağa'nın aşiret üzerinde nüfuzunu sağlamlaştırdığını görmüştür. Bundan dolayı oğlu ile araları açılmış; diğer oğlu Mahmut Ağa'yı aşiretin başına geçirme teşebbüsleri sonuçsuz kalınca, aşiret işlerinden elini eteğini çekip Fırat Nehri kenarında bir köye yerleşerek hayatının kalan kısmını burada tamamlamıştır (Ali Emiri, Tarihsiz: 236b-237a). Bundan sonra Milli Aşireti'nde Eyüp Ağa dönemi başlamıştır.

Eyüp Ağa'nın, aşiret reisliği döneminde büyük bir nüfuz ve şöhrete sahip olduğu ve kırk-elli bin civarında süvari gücü bulundurduğu nakledilmektedir. Bu nüfuz sayesinde, Doğu Anadolu'nun en asi bilinen Dersim yöresi aşiret ve kabilelerini dahi itaat altına aldığı bilinmektedir. Atlarının üzengisini dahi halis altından yaptırmış olması dolayısıyla halk arasında "*üzengûye zerrîn*" olarak meşhur olmuştur; ancak bu şöhreti, bitmek tükenmek bilmeyen mal - mülk ihtirası, aşiret ve köyleri sınırsızca yağmalaması; toplumda korku ve nefret doğurmuştur. Köy ve kasabalarda saçtığı dehşet, Diyarbakır çevresine kadar ulaşmıştır. 1834'te Doğu Anadolu ıslahatı dolayısıyla bölgeye gelen Reşit Paşa'nın aldığı tedbirlerle bölge halkı, Eyüp Ağa'nın zulmünden kurtulmuştur. Bir süre Diyarbakır'da gözetim altında tutulan Eyüp Ağa, 1837'de vefat etmiştir. Onun ölümüyle kardeşi Mahmut Ağa Milli Aşireti'nin reisliğine yükselmişse de riyaseti uzun sürmemiştir. Kiki Aşireti'yle çıkan bir çatışmada, rakip aşiret tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine güç kaybeden ve dağılma eğilimleri gösteren aşiretin reisliğine, II. Mahmut Ağa geçmiştir. Mahmut Ağa Urfa'ya çekilerek burada yaşamaya başlamıştır (Ali Emiri, Tarihsiz: 237a-237b). Bölgedeki güvenliği sadık aşiretlerle sağlamakta olan Osmanlı hükümeti bu defa, Milli Aşireti'nin toparlanması için kolları sıvamıştır. Zira Milli Aşireti'nden boşalan nüfuz, daha gayrı-medeni ve yağmacı olarak bilinen Şammar ve Anaze Arap aşiretleri tarafından doldurularak daha büyük sıkıntılara yol açılabileceği düşüncesiyle hükümet yetkililerinin girişimiyle Mahmut Ağa Urfa'dan getirtilerek aşiretin başına geçirilmiştir. Mahmut Ağa ahlaki yapısı ve idari kabiliyeti sayesinde Milli Aşireti'ni, kısa sürede toparlamayı başarmıştır (Ali Emiri, Tarihsiz: 237b).

Mahmut Ağa, Urfa'dan döndükten sonra Viranşehir'e yerleşerek buraya bir kale yaptırmıştır. Bir müddet sonra Tay ve Şammar aşiretleriyle mücadeleye girerek bölgenin güvenliğini, huzurunu ihlal etmiş ve ardından devlete karşı itaatsizlik sergilemesi üzerine Diyarbakır valisi Ömer Paşa tarafından Diyarbakır'a getirtilerek gözaltına alınmıştır. Oğlu İbrahim Paşa, babasının serbest bırakılması için Mısır'a giderek yardım istemiştir. Mısır Hidivi, İsmail Paşa'nın aracılığı ile padişah Sultan Abdülaziz'e müracaat etmiştir. Sultan Abdülaziz tarafından affedilen Mahmut Ağa serbest kaldıktan sonra fazla yaşamamış; ölümünün ardından aşiretin başına, yörede Berho Ağa olarak da tanınan oğlu İbrahim Paşa geçmiştir (Zeki, Tarihsiz: 116-117).

3- İbrahim Paşa'nın Riyaseti ve Milli Aşireti'nin Hamidiye Alayları'na Katılması

İbrahim Paşa'nın riyaseti dönemi, Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda oldukça önemli meselelerle uğraşmakta olduğu bir devreye tesadüf ediyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin getirdiği olumsuzluklar, ülkenin hemen her yerinde etkisini göstermişti. Doğu Anadolu'da ve özellikle Diyarbakır yöresinde eşkıyalığın canlanmasına, yeni mahalli nüfuz odaklarının ortaya çıkmasına, aşiretler arasında itaatsizliklerin baş göstermesine yol açmış bulunuyordu. Harbin hemen akabinde, bölgede asayişin yeniden sağlanması için acil tedbirlere başvuruldu. Bu cümleden olarak yöreye, özel "*Heyet-i Islâhiye*" sevk edildi. Heyetin başkomiseri olarak görevlendirilen Abidin Bey'e, nüfuz odaklarının ve aşiret reislerinin devlete itaatlerinin sağlanması yanı sıra; bölgenin imarı, madenlerin işletilmesi, ziraatın yaygınlaştırılması gibi daha birçok konuda görevler verildi. İşte bu doğrultuda vazifeye başlayan heyetin tenkil ve tedip ettiği kişiler arasında, Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa da bulunuyordu (Ali Emiri, 1918: 21-23). Sivas'ta ikamete mecbur edilen İbrahim Paşa burada bir süre kaldıktan sonra, yeniden Viranşehir'e döndü ve bu sırada teşkil edilmeye başlanan Hamidiye Alayları'na katıldı (Zeki, Tarihsiz: 138).

1892'de kaymakam rütbesiyle Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'nın komutasında teşkil edilen Hamidiye Alayı, devlet ricali ve halkın ileri gelenlerinin katıldığı bir merasimle sancak ve berat teslim almış; üç alayın teşkilatlanması kararlaştırılmıştır (BOA. Y.Mtv. 62/3. Lef. 2.). Daha sonra mirlivalığa yükselen İbrahim Paşa'nın komutasında, merkezi Mardin olmak üzere; 41, 42 ve 43. alaylar bulunuyordu (Günay, 1995: 103-132). Aradan geçen kısa bir süre sonra İbrahim Paşa, Milli Aşireti'nden yeni bir alayın daha teşkil edilmesi için girişimde bulundu (BOA. Y.Mtv. 72/122). Diyarbakır bölgesinde kurulan on bir Hamidiye alayından beşini, Milli Aşireti oluşturdu. Böylece bölgede, diğer aşiretlere göre önemli bir üstünlük elde etti.

1890 ve 1896 yıllarında İstanbul'a gelerek II. Abdülhamid'i ziyaret eden aşiret alayları içerisinde, İbrahim Paşa da bulunuyordu. Bu ziyaretlerde aşiret reisleri, padişah tarafından çeşitli hediyelerle ödüllendirildi. Abdülhamid'in şahsında devlete, kalbî yakınlık ve bağlılıkları sağlandı. Bu aşiret reisleri içerisinde İbrahim Paşa'nın Abdülhamid tarafından daha bir ilgi gördüğü, hatta padişahın ona "*oğlum*" diye hitap ettiği nakledilmektedir (Fırat, 1983: 140). Bütün bunlar İbrahim Paşa'nın diğer aşiret reisleri, mahalli hükümet yetkilileri ve halk üzerinde saygınlığını artırdığı gibi; şahsi ihtiraslarını da kamçılıdı. Devletin ve askeriyenin desteğini arkasına alan İbrahim Paşa, baskı ve şiddet yoluyla nüfuz alanlarını genişletmeye başladı. Aşiret alaylarının kuruluşu, eğitimi ve kontrolleri ile 4. Ordu Komutanlığı; yani bu işin mimarı Müşir Zeki Paşa ilgileniyordu. Bu yüzden Zeki Paşa, kısa sürede, aşiretler için tek otorite hâline geldi. Hamidiye Alayları'na mensup aşiretler, Zeki Paşa'dan güç alarak mahalli hükümet memurlarını

hiç dinlememeye başladı. Bu durum mülki idarecilerle askerî makamlar arasında anlaşmazlıklara yol açtı. Nizamnamelerde, Hamidiye Alayları'nın ve bu alaylara mensup aşiretlerin; vali, mutasarrıf, kaymakam gibi merkezi otoritenin mülki idarede temsilcileri olan kişi ve kuruluşlar karşısında hukuki ve idari durumlarının ne olacağı, açık ve kesin belirtilmemiştir. Müşir Zeki Paşa'nın, uzaklık ve ulaşım zorluğu yüzünden, alayları kontrol etmesi ve olaylar hakkında doğru bilgi alması zordu. Bu gibi olumsuzluklar, İbrahim Paşa'nın keyfî tutumunu kolaylaştırdı. Mahalli idarecilerden kendisine yandaş bulmada güçlük çekmeyen İbrahim Paşa, yöredeki diğer aşiretleri de kontrolüne almaya girişti.

Bu dönemde yörede, Milli Aşireti'nin dışında; Karakeçili, Tay, Kiki, Dekuri, Anaze ve Şammar aşiretleri de büyük ve güçlü aşiretler arasında idi. Bunlardan Karakeçili Aşireti, Siverek ve Viranşehir arasında yaşıyordu. Tarım ve ziraatla meşgul olan bu aşiret; nüfusunun çokluğu, cesaret ve binicilikleriyle tanınıyordu. Merkezi Mardin olan Karakeçili Aşireti; Hamidiye Alayları, 45 ve 46. alaylara mensuptu. Türkmen aşiretlerinden olan Karakeçili Aşireti çeşitli sebeplerle, zaman içerisinde, anadili olan Türkçeyi unutarak Arap ve Kürt lisanıyla konuşmaya başlamıştır (Diyarbakır Vilayeti Salnamesi, 1317: 14; Urfa Vilayeti Salnamesi, 1927: 98-99)¹. Nusaybin yakınında Çağcağ Nehri üzerinde meskûn olan Tay Aşireti; zamanında küçük bir aşiret iken, daha sonraları yöredeki diğer aşiretlerle birleşerek büyük aşiretlerden biri hâline gelmiştir. Bu aşiret; hayvan ve hayvansal ürün ticareti yaptığı gibi, ziraatla da meşguldü (Diyarbakır Vilayeti Salnamesi, 1317: 13). Resulayn ve Mardin arasındaki bazı mahallerde yaşayan Kiki Aşireti; Hamidiye Alayları'na dâhil edilmiş olup, Kiki Türkan ve Kiki Halcan olarak adlandırılan iki fırkadan oluşuyordu. Bu aşiret de ziraat ve ticarete meyilli olup, büyük aşiretlerden sayılıyordu (Diyarbakır Vilayeti Salnamesi, 1317: 14). Resulayn ve Mardin arasındaki arazilerde yaşayan bir diğer aşiret de yine içerisinden Hamidiye Alayı çıkaran Dekuri Aşireti idi. Bu da diğerleri gibi ziraat ve ticarete meyilli aşiretler arasında idi. İbrahim Paşa'nın çatıştığı aşiretlerin başında Şammar, Karakeçili ve Anaze aşiretleri gelmektedir. Bunlardan Şammar Aşireti; Şimal Araplarından olup, eskiden beri göçebe olarak Dicle ile Fırat nehirleri arasında yaşıyordu. Anaze ise, Suriye çöllerinde yaşayan diğer Arap aşiretlerinden idi.

4- Milli Aşireti ile Şammar Aşireti Arasındaki Mücadeleler (1895-1901)

Milli Aşireti ile Arap Şammar Aşireti arasında çok eskilere dayanan bir husumet zaten mevcut idi. Güçlenen tarafın diğer aşiretin topraklarına göz dikmesi, yöredeki halkı ve küçük aşiretleri itaat altına alarak çıkar sağlamaya çalışması gelekselleşmiş bir hayat tarzı idi. Hamidiye Alayları'na mensup olmanın avantajlarını elde eden İbrahim Paşa'nın kendi mekânını terk ederek, Şammar Aşire-

¹ Karakeçililer hakkında daha geniş bilgi için (Eröz, Tarihsiz: 19-37; Ziya Gökalp, 1992: 33)

ti'nin ikametgâhı olan Cizre bölgesine yerleşmeye ve diğer bazı aşiretlerin topraklarına göz dikmeye başlaması; bu iki ezeli düşmanı yeniden karşı karşıya getirdi. Şammar şeyhlerinden Abdürrezzak'ın; İbrahim Paşa tarafından yakalanması, mallarına el konulup işkence edildikten sonra hükümete teslim edilmesi, fitili ateşledi. Bu gelişmeler bölgedeki halkı, aşiretleri ve hükümeti ciddi manada endişelendirecek bir durum ortaya çıkardı (BOA. YA. Hus. 323/7). İbrahim Paşa'nın, ele geçirerek hükümete teslim ettiği Şammarlı Şeyh Abdürrezzak'ın bölge halkı ve aşiretleri tarafından zalim olarak tanındığı ve son olarak yaptığı yağmalama hadisesi üzerine İbrahim Paşa tarafından yakalanarak hükümete teslim edildiği ve bundan dolayı İbrahim Paşa'nın ödüllendirilmesi gerektiğini ileri süren (BOA. Y.Mtv. 120/16) Diyarbakır vilayetinin bu tarafgirliği; Şammarlıları daha da kinlendirdi. İntikam hırsıyla tutuşan Şammar Aşireti'nden altı yüz kişilik bir süvari gücü, İbrahim Paşa'ya saldırmak için hazırlıklar içerisine girdi. İki büyük aşiretin çatışmasının halka, mahalli hükümete ve yörenin ekonomik durumuna büyük bir zarar vereceği aşikârdı. Daha da önemlisi büyük ümitlerle kurulan Hamidiye Alayları'nın kaldırılması yönünde faaliyet gösteren Ermeni komitelerine, fırsat verilmiş olacaktı. Buna meydan vermek istemeyen hükümet makamları, başlaması an meselesi olan çatışmaları önlemek için hemen harekete geçti. İlk olarak İbrahim Paşa'nın Cizre bölgesinden alınarak kendi bölgesine gönderilmesi kararlaştırıldı. Şammar şeyhlerinin ileri gelenlerinden Faris Paşa'ya, alınan tedbirler doğrultusunda bilgi verilerek aşiretin teskin edilmesi düşünüldü (BOA. YA. Hus. 323/7). İhtiyati tedbir olarak ta Siverek kaymakamı; bir miktar atlı jandarma ile Beyşehir'e, bir yüzbaşı komutasında elli kişilik bir kuvvet Mardin'den çöl mıntıkasına sevk edildi. Diyarbakır Vali Vekili Enis Bey; mahalli hükümetin, her iki aşiret arasında barışı sağlama girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlandığını merkeze bildirdi. "Bir kavm-i vahşi" olarak nitelediği Şammarlıların çok kalabalık bir şekilde şehirde bulunmalarının, şehrin güvenliği açısından sakıncalı olduğunu belirten Enis Bey; mutlak bir surette askerî önlem alınması fikrindeydi (BOA. YA. Hus. 328/83. Lef 2). Zira bu süre zarfında aşiretler arasında yer yer çatışmalar başlamış, Şammarlılardan iki kişi öldürülmüştü. Olayların genişlememesi için mahalli yetkililer bir yandan Şammar şeyhi Faris Paşa'ya ciddi anlamda ihtarda bulunurken; diğer yandan Zor mutasarrıflığından subaylarla birlikte kırk kişilik bir müfreze, yola çıkarılmış bulunuyordu. Mahalli yetkililer tarafından kullanılan İbrahim Paşa kuvvetleri ise, Şammarlıların topraklarını terk etmemekte kararlıydı (BOA. YA. Hus. 328/133. Lef 2). Buna karşın topraklarını ve onurunu korumakta kararlı olan Şammar Şeyhi Faris Paşa, çatışmanın kaçınılmaz olduğuna inanarak sekiz bin kişilik bir kuvvetle, Diyarbakır hududu dâhiline girdi. Askerî tedbirler almaktan başka çaresi kalmayan hükümet, aşiretler arasında ve toplumda; kin ve nefretin oluşmaması, mümkün olan en az zayıyla bölgenin güvenliğe kavuşturulması için sevk edilen askerî kuvvetleri; kan dökülmemesi, yeni şikâyetlere vesile olacak davranışlara girilmemesi konusunda uyardı. Aşiret reisleri, herhangi bir olayın vukuuna meydan verilmemesi hu-

susunda yeniden ikaz edildi. Kısa bir süre sonra bu uyarı ve ikazlar etkili olmuş olacak ki; Şammarlı Faris Paşa, aşiret güçleriyle birlikte Mardin sancağı hudutları dışına kadar çekilmiş, muhtemel çatışmanın önü alınmıştır (BOA. Y.Mtv. 121/184). Böylece ilk karşılaşma, İbrahim Paşa'nın galibiyetiyle sonuçlanmıştır.

Hamidiye Alayları'na mensup aşiretlerin yol açtığı bu olaylar; dikkatleri, bu alayların üzerine çevirdi. 1896'da yürürlüğe giren Nizamname'de; aşiretler arasındaki ihtilaf ve çatışmalara değinilerek ağır cezalar getirilmiştir. Buna rağmen 1896 yılı mayıs ayı başlarında, Şammar ve Milli aşiretlerinin yeniden karşı karşıya geldiğini görüyoruz. Mahalli askerî yetkililerin verdiği bilgide bunun sorumlusu, yine Şammar Aşireti olarak gösterilmiştir. Şammar Aşireti'nin; Milli Aşireti'ni yıpratmak amacıyla dört yüz atlı sevk ederek, Milli Aşireti ve bölgedeki bir diğer aşiret olan Kiki Aşireti birbirine düşürdüğü, meydana gelen çatışmada yine kan aktığı ve yağmalama hadiseleri yaşandığı nakledilmektedir. Şammar Aşireti'nin sebep olduğu varsayılan bu hadiseler üzerine mahalli hükümet yetkilileri, gönderdikleri özel memurlar vasıtasıyla Şammar şeyhlerine, gereken uyarıyı yapmışlardır (BOA. Y.Mtv. 141/33). Böylece bir müddet huzur sağlanmıştır. Aşiretler arasında sulh tesis edilmiştir; ancak 1897 yılı ağustosunda, gasp olayları yüzünden, bu iki aşiret arasındaki düşmanlık yeniden alevlenmiştir. Şammar Şeyhi Faris Paşa; İbrahim Paşa'ya bağlı fırkalar tarafından, kendilerine ait dokuz yüz elli deve ve altı kırsağın yağmalandığını iddia etmiştir. Hükümet; iki aşiret arasındaki düşmanlığın çatışmaya dönüşmesinden ve şehir civarındaki diğer aşiretlere sirayet etmesinden ciddi endişe duymuştur. Faris Paşa'nın iddiasının araştırılmasını, doğruluğu tespit edildiği takdirde malların sahiplerine iade edilmesini kararlaştırmıştır (BOA. Y.Mtv. 165/98).

Aşiretler arasındaki mücadelelerin devam etmesi, gasp ve talan olayları; Doğu ve Güneydoğu'nun hemen her tarafında yaygındı. Hatta devlet tarafından kurulan Hamidiye Alayları da aşiretler arasındaki çekişmeleri önleyemediği gibi, daha da artırmıştı. Hamidiye Alayına dâhil olan aşiretlerin hukuki bir statü kazanması, silahlandırılması, maaşa bağlanması ve daha birçok avantaj elde etmeleri; elde edilen bu fiili ve hukuki üstünlüğü yöre halkı ve aşiretleri ve daha önemlisi, yeri geldiğinde hükümet yetkilileri üzerinde baskı aracı olarak kullanmaları, ciddi sorunlar doğurmuştur. Büyük beklenti ve ümitlerle kurulan alaylardan beklenen derecede randıman alınamaması dolayısıyla, 1897'de yeni düzenlemelere gidildi. Şakir ve Zeki Paşa'lar hazırladıkları raporu, 1897'de hükümete gönderdi ve aşiretlerle ilgili yeni düzenlemeler yapıldı. Aksayan kısımlar giderilmeye çalışıldı. Hamidiye Alayları'nın askerî, mülki ve adli otoriteler karşısında hukuki durumları tespit edildi. Ayrıca büyük aşiretlerden dört - beş alay teşkil edildi. Bu yeni düzenleme ile Milli Aşireti, merkezi Mardin olan 6. Liva'dan sayıldı (Kodaman, 1987: 53-54). İbrahim Paşa bu yeni düzenlemeler münasebetiyle, yeni iki alay daha teşkil etme hazırlıklarına girişti. Alaylara dâhil olacak aşiretler, alay merkezlerine gelmek üzere yola çıkarıldı. Bölge asayişini sağlama sorumluluğu

bulunan bu aşiretler, bunun tam aksine asayişsizliğin sorumlusu olabiliyordu. Nitekim yola çıkarılan bu aşiretler, yol üzerinde ve köy çevrelerinde soygunculuk yaparak halkın mal ve mülküne zarar vermiştir (BOA. Y.Mtv. 170/118). Hamidiye Alayları'na dâhil olsalar da aşiretler, eski gelenek ve alışkanlıklarından arınamamışlardır. Aşiret alaylarına çeki düzen verilmesi çalışmaları, 1897'deki düzenlemelerden sonra da devam etmiştir.

1900 yılı başlarından itibaren İbrahim Paşa'nın halk ve aşiretler üzerinde kurduğu nüfuzun, mahalli idare ve askerî makamlara kadar yaygınlaştığı görülmektedir. Urfa bölgesindeki köylere yaptığı baskınlar, halka yaptığı zulümler daha da artmış; himayesine aldığı mahalli idarecilerle birlikte otorite tanımaz hâle gelmiştir. Bu güç ve nüfuzla rakip aşiretleri ve bu arada geleneksel hasmı Şammarları tahrik ve teşvikle yeniden üzerine çekmiştir. Böylece, başlayan yeni bir çatışmadan galip çıkan İbrahim Paşa'nın zafer sarhoşluğuyla sergilediği tavırlar, devlet aleyhinde tutuma dönüşmüştür.

Şammarlar, İbrahim Paşa'nın daha önceki gasp olaylarını hükümete aksettirdikleri hâlde netice alamamıştı. Daha sonraları da tekrarlanan yağmalama hadiseleri üzerine artık hükümetten ümidini kesen Şammar Aşireti yöneticileri. Kendi güçlerini kullanarak haklarını savunmaya karar verdi. Milli Aşireti tarafından Şammarlara yapılan yeni bir yağma ve talan operasyonu üzerine Şammarlar harekete geçti. Bölgede bulunan ve Millilere hasım diğer aşiretlerin desteğini alarak Viranşehir'e doğru yöneltiler. Şehri muhasaraya alan Şammarlar, askerî birliklerin gelmekte olduğunu haber alarak, devlet güçleriyle çatışmaya girmemek için, muhasarayı kaldırarak geri çekildi. Şammar Aşireti'ne kesin bir darbe vurarak aşireti etkisiz hâle getirmek için bunu fırsat bilen İbrahim Paşa; Mazıdağı ve Diyarbakır yöresi Kürtlerinden topladığı birkaç bin "*ekrâd-ı vahşiyeye*" ile geri çekilmekte olan Şammarlara saldırmaya karar verdi. Bu arada bir kısım askerî ve sivil erkânı yanına almayı başardı. Yenişehir'de bulunan Diyarbakır Jandarma Kumandanı, Çeçen muhacirlerinden Azimet Paşa ve Diyarbakır eşrafından Niyazi Efendi'nin Rumeli Beylerbeyliği payesiyle taltiflerini hükümete bildirerek Şammarlara karşı yapacağı taarruzda onların desteğini almak istedi ve bunda muvafak oldu. Böylece Azimet Paşa, Niyazi Efendi ve Zor müfreze subayının da desteklediği İbrahim Paşa kuvvetleri; Şammar Aşireti'ne hücum ederek aşireti büyük bir yenilgiye uğrattı. Yüz bini aşkın koyun, yirmi bine yakın deve ve aşirete ait ne kadar mal-mülk varsa yağma etti. Çatışmalarda birçok kişinin öldürüldüğü, kadınların ırzına geçildiği, küçük yaştaki çocukların bıçak ve silahlarla öldürüldüğü ve hayvanların, ayakları altında çöllerde telef olduğu bilgileri; Dâhiliye Nezareti'ne ulaştı (BOA. YA. Hus. 416/5. Lef 5)².

² Aynı mealde Diyarbakır Vilayeti'nin Telgrafnamesi için (BOA. YA. Hus. 416/5. Lef 4).

5- İbrahim Paşa'nın Devlete Karşı İlk İtaatsizlikleri

Şammarlılarla mücadelede başarılı olan İbrahim Paşa bu galibiyet üzerine, büyük zafer kazanmış komutan edasına büründü. Diyarbakır Jandarma Kumandanı Azimet Paşa ve Diyarbakır eşrafından Niyazi Efendi, çatışmaların cereyan ettiği mahalden ayrılıp kendi karargâhlarına dönmüşlerdir. Kısa bir müddet sonra Müfreze Mülazımı Tahsin Efendi'nin beraberindeki Askerî Paşa; İbrahim Paşa'nın harem çadırı önüne, harp seferi nizamında dizilerek üç defa "selam havası" çaldırmıştı. Bunun arkasından Niyazi Efendi vasıtasıyla Diyarbakır civarında, Mardinli Abdülkadir ve Dirikli Osman Reşo'nun tanıklığında, iki - üç bin kadar Mazıdağı Kürtleri ve bütün Millî Aşireti tarafından yapılan gösteride, devlet aleyhine bazı davranışlar sergilenmiştir³ (BOA. YA. Hus. 416/5. Lef.6). Gerek İbrahim Paşa'nın bu tavrı, gerekse mahalli devlet erkânı ile yaptığı şahsi pazarlıklar, yöre ahali tarafından tepki ile karşılanmış; İbrahim Paşa ve ona destek olan mahalli idareciler, hükümete şikâyet edilmiştir.

Halkın ve bölgedeki bazı devlet memurlarının da şikâyetleri üzerine 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa, görevinin başından beri liyakatsiz bulunduğu İbrahim Paşa'nın görevden alınması için geç de olsa harekete geçmiştir; ancak bu kadar güçlenmiş olan İbrahim Paşa'nın sadece görevden alınması, bölge güvenliği açısından yeterli bir önlem değildi. Aksine daha büyük hadiseler yol açacağı, halkı ve hükümeti ciddi manada yıpratacağı muhtemeldi. Bu yüzden Zeki Paşa, bölgeden uzaklaştırılmasının da gerekli olduğu düşüncesindeydi (BOA. Y.Mtv. 79/176. Lef 2). Aşiret alayı içerisinde herhangi bir kargaşaya mahal vermemek için, İbrahim Paşa'nın görevden alınmasından sonra, yerine muktedir birinin tayinine kadar, Hamidiye Kumandanlığı Merkezi'nde bulunan Mirliya Bahaeddin Paşa'nın alaya vekâlet etmesi düşünülmüştür; ancak bütün bunlar o kadar kolay olmadı ve İbrahim Paşa görevine devam etti. Uzun bir mücadeleden sonra Şammar Aşireti'ne kesin bir darbe vurmuş olan İbrahim Paşa, 1904 yılında bu defa, Karakeçili Türkmen Aşireti ile karşı karşıya geldi.

6- Millî Aşireti İle Karakeçili Aşireti Arasındaki Çatışmalar (1904)

Şammar Aşireti'ne vurulan darbeden sonra aynı yörede, İbrahim Paşa'ya rakip olabilecek tek aşiret, Karakeçili Aşireti idi. Şimdi bu aşireti de yıldırma için şartlar İbrahim Paşa lehineydi. Bu yüzden zaman kaybetmek istemeyen İbrahim Paşa, beraberindeki on beş bin kişilik süvari ile Karakeçili Aşireti'nin yaşadığı Urfa istikametinde harekete geçti. Muhtemel olaylardan en fazla etkilenecek, zarara uğrayacak olan Siverek hududu üzerinde bulunan köyler; bu çatışmalara alışmıştı. Bu yüzden köylerini tamamen boşaltan halk, akın akın Urfa'ya göç et-

³ Mardin Mutasarrıfı Mehmet Nüzhet ve Zor Mutasarrıfı Ahmet Şükrü Tarafından gönderilen bu telgrafname, 21 Mayıs 1901'de Dâhiliye Nezareti'nden Sadarete arz edilmiştir.

meye başladı. Milli Aşireti'nin Urfa'ya yapacağı saldırının, Urfa alaylarını teşkil eden Suruç ve Hamak aşiretlerine de sirayet ederek daha da yayılacağı, maddi zararın büyük olacağı ortada idi. Bunun yanı sıra, "vâridât-ı öşriye"nin de mahvolacağı kesindi. Bu muhtemel maddi kayıpların yanı sıra, olayların büyüyen yabancı müdahalesine zemin oluşturabileceği ihtimalleri, hükümeti ciddi manada endişelendirdi. Her iki aşiretin ileri gelenlerinin ikaz edilmesi ve mümkünse barıştırılması prensip olarak kararlaştırıldı (BOA. YA Hus. 474/37. Lef 1). Bu sırada Millilerin hazırlıklarından haberdar olan Karakeçili Aşireti, muhtemel saldırıya karşı savunma hazırlıklarına girişmiş bulunuyordu. Tam bu esnada, Urfa bölgesi aşiretlerinden Suruç Aşireti ileri gelenleri devreye girerek, Karakeçilileri ikna etmeye muvaffak oldu ve Karakeçililer mücadeleye girmekten vazgeçerek kendi topraklarına çekilmeye başladı; ancak İbrahim Paşa tüm uyarılara rağmen bölgeden çekilmemekte direndi. Bu arada bölge halkının kafilelerle, daha güvenli buldukları kasaba ve kentlere göçü, devam etti. Yöre ekonomisi ve liva ağnam rusumu, ciddi manada zarara uğradı. Hadiselerin hasat mevsimine tesadüf etmesi, liva aşarını da tehlikeye soktu. Aşiret güçlerini bölgeden bir an evvel çekmesi hususunda hükümet tarafından nezdine gönderilen Urfa memurlarına verdiği cevapta İbrahim Paşa, aşireti efradından bölgeye dağılmış olanların tamamını toplanmadıkça çekilmeyeceğini açıkladı. Bu esnada Urfa'nın Kaba Haydar ve Döğeri nahiyeleri tamamıyla ahaliden boşalmış, Bozabad ve Oymaağaç nahiyelerindeki halk ise korkuya kapılarak kasabalara akın etmeye devam etmiştir (BOA. YA. Hus. 474/71. Lef 2; 474/82. Lef 2).

Hükümet yetkilileri her zaman olduğu gibi, aşiretler arasında sulhu temin etmenin çarelerini aramağa koyuldu. Öncelikle her iki aşiret arasındaki ihtilafların ortadan kaldırılması için tahkikat yaptırdı. Bu amaçla oluşturulan heyet, Siverek kazasındaki aşiretlerin üstlendikleri köyler ile Urfa dâhilindeki Kabahaydar ve Döğeri nahiyelerini dolaşarak aşiret reislerine gerekli nasihat ve uyarılarda bulundu. Heyet daha sonra Milli Aşireti'nin karargâhı olan Yenişehir'e gelerek İbrahim Paşa'yla görüştü ve ondan barışa yanaşacağına dair söz aldı. Bu vadin hemen ardından, İbrahim Paşa başta olmak üzere; Karakeçili Aşireti reisi Halil Bey'le birlikte çocukları, yakınları ve Karakeçililere mensup kabilelerin tamamı, paşanın delaletiyle, Urfa'ya bağlı Kisi ve Döğeri aşiretlerinin reisleri ve Siverek kasabasında eskiden beri aralarında husumet bulunan Müslüman ileri gelenler, Yenişehir'e davet edildiler. Bu adı geçen aşiretlerin tamamı burada bir araya getirildi. Hamidiye Alayları'na mensup olmalarından dolayı sorumlulukları, uygun bir dille kendilerine anlatıldı. Hadiselerin tekerrür etmesi hâlinde ciddi problemler yaşanacağı izah edilerek kendilerine, daha birçok konuda nasihat edildi. Bunun üzerine önce İbrahim Paşa ile Halil Bey ve daha sonra çocukları ve yakınları, heyetin nezaretinde barıştırıldılar. İbrahim Paşa'nın Karakeçili Aşireti'ne verdiği zarara mukabil Karakeçili Aşireti'ne; beş yüz Osmanlı lirası, dört yüz baş inek ve öküz ve ayrıca dört yüz kilo amedî hinta verildi. Bu sulhun ardından Milli Aşireti'ne mensup 41. Alay İmamı Hafız Şükrü Efendi, tesirli bir dua yaptı. Top-

lantıya katılan kişiler hep bir ağızdan, “*padişahım çok yaşa*” nutukları atmış ve aşiretler arasındaki mesele büyümeden halledilmiştir. Her iki aşiret arasındaki ihtilaflar ortadan kalkmıştır. Suçluların affı için İbrahim Paşa ve Halil Bey, hükümete genel af ricasında bulunmuşlardır (BOA. YA Hus. 479/50. Lef 2).

7- İbrahim Paşa'nın Bölgede Çıkardığı Yeni Huzursuzluklar,

Aşiretler arasında barış sağlandıktan kısa bir süre sonra bölgede yeniden gerginlikler baş gösterdi. İhtiraşa sınır tanımayan İbrahim Paşa'nın, Şammar ve Karakeçili gibi yöredeki büyük aşiretleri sindirmesi; gücünü ve nüfuz alanlarını daha da artırdı. Bu mücadeleler sonunda Koran, Hafirkan, Cemikan, Komnakşan, Seydan, Divan, Sermestan, Şarkıyan, Çovan, Dodkan, Narsan, Mjndan, Sorkan, Şerhan, Bikühan, Garacına, Advan, Bakare, Hadidi, Abyan, Şemitan, Naiman, Şerabi, Alraşan, Cemaleldin, İzollu, Hacekan, Norvan, Benî Hatip, Nurkan, Kesran kabileleri; artık nüfuzu altında bulunuyordu. Bunlar içerisinde Arap ve Türkmen aşiretlerinin yanı sıra Millilerle ilgisi bulunmayan Kürt kabileleri de vardı (Urfa Vilayeti Salnamesi, 1927: 99-100). Musul vilayeti ve Zor mutasarrıflığına bağlı Arapları ve eskiden beri Milli Aşireti'ne mensup olmayan her kesimden elde ettiği Kürtleri himayesine alarak; 1904'ten itibaren Diyarbakır'a bağlı köylere zulüm yapmaya başladı. Aşiretlerin sindirilmesi, Diyarbakır çevresindeki köylerin tahrip edilmesinin ardından İbrahim Paşa için sırada, intikam alınması gereken Diyarbakır eşrafı bulunuyordu. Milli Aşireti'nin eski reislerinin, özellikle Timur Ağa'nın, Diyarbakır eşrafından bazı kişilerle, aralarında geçmişe dayanan anlaşmazlıkları olmuştur. Timur Ağa'nın devlete karşı isyanının bastırılmasında Diyarbakırlı İbrahim Paşa'nın, büyük rolü olmuştur (Özgültekin vd., 2003: 133). Torun İbrahim Paşa'nın bunun intikamını alması için şartları, konumu ve gücü mevcuttu.

Diyarbakır şehir önlerine kadar saldırması, köyleri talan ve yağma etmesi; bölgede huzur ve güveni yok etti. Bunun üzerine şehir halkının güvenliği için Diyarbakır'a; önce zabıta kuvvetleri, ardından askerî kuvvetler sevk edilerek aşiretlerin birçoğu vilayetin doğu kesiminden tahliye edildi. Batı kesimlerde kalan aşiretler ise bir süre daha halka zulmetmeye devam etti.

İşte bu son yaşananlar üzerine devlet, İbrahim Paşa meselesine ciddi manada eğilme zorunluluğu duymaya başladı. Zira halk; yıllardır devam eden zulüm ve işkenceye, devletin aldığı geçici tedbirlere isyan etme noktasına geldi. İbrahim Paşa hakkındaki şikâyetler, toplumun hemen her kesiminden yağmaya başladı. Bu hususta en hassas tavır sergileyen Diyarbakır Müftüsü Suphi ve arkadaşlarının sadarete çektikleri telgrafta: “... *merhamet-i şahanedan başka ilticagâh aramağa diyanetimiz manidir. İstanbul'daki hamileri sayesinde mucib-i intibah olacak icraat görmeyecek ise nereye müracaat edeceğimizin ferman buyurulmasına binlerce teba-i şahane muntazırdırlar...*” (BOA. YA Hus. 491/26. Lef 2) şeklindeki ifadeler; ümitsizliği ve halkın içerisinde bulunduğu ruh hâlini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Yi-

ne mahalli idareciler de, İbrahim Paşa'nın devlete karşı isyan etmesine fırsat vermeden, meselenin ne şekilde halledilmesi gerektiği hususunda çeşitli plan ve öneriler üzerinde duruyordu. Devlet, Doğu Anadolu'da, eskiden beri isyan vakalarında, bu isyanlara öncülük eden çoğu aşiret reisi veya nüfuzlu kişi ve grupları ailesiyle birlikte başka bölgelerde daimi ikamete mecbur ederek meseleleri önlemekteydi. Bu defa yine İbrahim Paşa'nın aile efradıyla birlikte bölgeden uzaklaştırılması düşünüldü. Böylece hem İbrahim Paşa meselesi halledilmiş olacak hem de ondan cesaret alarak halka zulüm yapan diğer aşiretlere gözdağı verilmiş olacaktı. Ayrıca sırf korkularından dolayı İbrahim Paşa'nın yanında yer alan veya ona destek olan Araç ve diğer aşiretlerin, dağılarak daha küçük birimlere ayrılması temin edilmiş olacaktı (BOA. YA Hus. 49/1. Lef 2).

Bu arada mahalli yetkililer bir taraftan merkezle muhaberat hâlinde meseleye çözüm yolları ararken; diğer taraftan İbrahim Paşa'yla münasebet hâlinde bulunarak onun hâl ve hareketlerini, gözlem altında tutuyordu. Diyarbakır valiliği, hadiseleri yerinde incelemesi amacıyla vali muavini Mina Efendi'yi görevlendirdi. İbrahim Paşa'nın karargâhının bulunduğu Yenişehir'e ulaşan Mina Efendi, bu çerçevede İbrahim Paşa ile yaptığı bir görüşmede, onun sıradan bir asi olmayıp devlete karşı ciddi hesaplar içerisinde bulunduğu yolunda izlenimler edinmişti. Görüşme esnasında, İbrahim Paşa'nın sağ elinin küçük parmağında, gümüşü andırır platinden imal edilmiş bir mühür bulunduğu dikkatini çekmiştir. Esasen dar olan yüzük, sonradan kesilerek parmağa uygun hâle getirilmiştir. Mina Efendi, bu yüzüğü nereden aldığını sormuş. İbrahim Paşa bu soruya tebessümle: "*Görüyorsun ya, ortasında İbrahim yazılıdır. İstanbul'dan aldım.*" cevabını vermiştir. Bu mührün kime ait olduğu sorusuna verdiği cevap ise, Mina Efendi'nin zihnini bulandırmıştır. Zira İbrahim Paşa bu mührün esas sahibinin, Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa olduğunu ve yaptırarak parmağına takmasındaki amacın, hem kendi adında hem de tarihe mâl olmuş bir zatın hatırasını yaşatmak olduğunu söylemiştir. Bu söyleşi üzerine Mina Efendi; İbrahim Paşa'nın Mısırlı Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın yolunu takip edeceği, diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti'ne başkaldırı hesapları içerisinde olduğu vehmine kapılarak durumu hükümet merkezine iletmiştir. Ayrıca İbrahim Paşa'nın, vilayet ahalisinin çoğunun resmî evraka göre Milli Aşireti'ne mensup olduğunu iddia etmesi, mahalli idareciler tarafından, İbrahim Paşa'nın ihtilal hazırlıkları içerisinde olduğu düşüncesinin kuvvetlenmesine yol açmıştır (BOA. YA Hus. 49/1/97. Lef 3). Yapılan bu uyarılar, halkın ve mahalli yetkililerin çağrılarını neticesinde hükümet; İbrahim Paşa'nın Yemen'e sürgün edilmesi ya da bir şekilde bölgeden uzaklaştırılması konusunda, düşüncesini kesinleştirmiştir (BOA. YA Hus. 49/1. Lef 1).

8- Diyarbakır Telgrafhanesi'nin Halk Tarafından İşgali (1905)

İbrahim Paşa'nın bölgeden bir an evvel uzaklaştırılması hakkında padişahın onayı alınmış ve durum, kendisine tebliğ edilmiştir. Bunun üzerine İbrahim Pa-

şa, tavır ve davranışlarında daha da pervasızlaşmıştır. Jandarma ve nizamiye kuvvetlerinin harekete geçirilmesi dahi, netice vermemiştir. Bu gelişmeler üzerine Diyarbakır ahalisinden bir grup temmuz 1905'te telgrafhaneyi basarak; mal ve can emniyetlerinin kalmadığı, İbrahim Paşa'nın bir an evvel vilayetten çıkarılması gerektiği yolunda protesto yapmıştır. Hükümet yetkililerinin kendilerine verdiği teminat üzerine eyleme son veren halk, kendiliğinden dağılmıştır (BOA. YA Hus. 491/53. Lef 4). Protestocular, yaptıklarının İbrahim Paşa tarafından karşılıksız bırakılmayacağını düşünmüş olacaktı ki; kısa bir süre sonra yeniden telgrafhaneyi basmışlardır. Bu defa kararlı bir şekilde hükümet merkezine çektikleri telgrafta, mabeyn-i hümayundan telgraf başına bir memur talep ederek, İbrahim Paşa meselesi çözülmedikçe telgrafhaneden ayrılmayacaklarını kati bir dille bildirmişlerdir (BOA. YA Hus. 491/53. Lef 5). Bu dönemde Diyarbakır Telgrafhanesi; Hindistan, Çin ve Avustralya gibi ülkelerle Avrupa'nın haberleşmesini sağlaması dolayısıyla, uluslararası nitelikte önemliydi. Kısa bir süre sonra, tahkik heyetinin yola çıkarıldığı haberi üzerine, halk yatıştırılarak telgrafhane işgali sona erdirildi.

Halkın ve mahalli idarecilerin tüm gayretlerine rağmen, İbrahim Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılması sağlanamamıştır. Tedip ve tenkili, hakkında yapılacak kanuni muamele sonrasına bırakılmıştır. Yapılan yasal incelemeler neticesinde, yeterli sabit delil bulunamadığı için, İbrahim Paşa'nın yöre halkına zulmü artarak devam etmiştir. Bu zulme karşı halkın ve mahalli idarecilerin mücadelesi, 1907 yılı sonlarına doğru yeniden ivme kazanmıştır. İçlerinde Ziya Gökalp'in de bulunduğu halkın on bir gün boyunca telgrafhaneyi işgal etmesiyle bütün haberleşmenin kesilmesi, Avrupa devletlerinin Osmanlı hükümetine baskı yapmasına yol açtı (Beysanoğlu, 1956: 75).⁴ Protestolara yeniden başlayan halkın teskin edilmesinin imkânsız olduğu, mahalli idareciler tarafından bir kez daha dile getirildi. Protesto eden halkın, padişahın iradesinin çıkmasından başka hiçbir şeyi tanımayacağı vurgulandı. Nakib-ül Eşraf Mesud ve Müftü Suphi önderliğindeki halk; padişahın iradesi çıkmadığı takdirde, kendi çabalarıyla İbrahim Paşa ve adamlarını ortadan kaldırmakta kararlıydı (BOA. İrade. Dâhiliye. 1325. L. 19/19).

Doğu ve Güneydoğu eskiden beri, aşiretler arasındaki mücadelelere yabancı değildi, ancak; aşiretlerle kasaba, şehir ahalisi ve şehir eşrafı arasında anlaşmazlıklar olsa da, böyle bir karşı karşıya gelme hadiselerine tanık olmamıştı. Meskün halkla aşiretlerin çatışması oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Bu gelişmeler üzerine hukuki yaptırımın dışına çıkmayan hükümet, İbrahim Paşa hakkında, tahkikatın yeniden başlatılmasına karar verdi. Tahkikat süresince İbrahim Paşa'nın bölgede bulunması, hukuki sürecin sağlıklı yürütülmesi bakımından, sakıncalı idi. Daha önce yapılan adlî tedbirlerden netice alınamamış olması,

⁴ Ziya Gökalp'in, o dönemlerde bölge halkının ve aşiretlerin İbrahim Paşa'dan çektiği ızdırapları anlatan ve ilk eserlerinden biri olan *Şakî İbrahim Paşa Destanı* için (Beysanoğlu, 1956).

tahkikat heyetinin serbest hareket edememesinin sonucu olarak görülüyordu. Ayrıca tahkikat heyetinin göreve başlaması ve görevi neticelendirmesinin uzun bir zaman alacağı, buna mukabil halkın artık sabrının tükendiği de dikkate alınarak İbrahim Paşa ve yandaşlarının; tahkikatın tarafsız yapılabilmesi gerekçeyle Halep'e aldırılması, suçluların cezalandırılması, gasp edilen malların sahiplerine iade edilmesi yolunda beklenen irade nihayet çıktı⁵ (BOA. İ. Dâhiliye. 1325. L.). Telgrafhane baskını bu suretle sona erdi.

9- İbrahim Paşa'nın Medine'ye Sürgünü (1908)

Hakkında yapılan tahkikat sonunda İbrahim Paşa'nın, Hamidiye-Hicaz demiryolunun muhafazası vazifesiyle, bölgeden uzaklaştırılmasına karar verildi. Bunun üzerine İbrahim Paşa, Medine'ye gitmek üzere adamlarıyla birlikte Şam'a geldi. Tam bu sırada II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, İbrahim Paşa için yeni bir umut kaynağı oldu; ancak Diyarbakır İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşebbüsü ile İbrahim Paşa ve kuvvetlerinin peşi bırakılmadı. Cemiyetin girişimleri devam ederken İbrahim Paşa, hakkında meclisin alacağı kararı beklemek üzere bir müddet Şam'da kalarak gelişmeleri takip etti. Şam'da bulunduğu süre içerisinde yerel yöneticilere birtakım sıkıntılar çıkarmıştır. Burada bulunduğu sırada, Meclis-i Vükela'da alınan kararlar; İbrahim Paşa'nın yanındaki süvarilerin silahlarından arındırılarak memleketlerine gönderilmesi, kendisinin de müzakere için İstanbul'a alınması, mahalli yetkililere tebliğ edildi; ancak İbrahim Paşa, idaresindeki süvarilere Şam' da verilmiş olan mavzer tüfekleri iade etmediği gibi, meclisin kararını da hiçe sayarak maiyetinde bulunan dokuz yüz süvariye alıp Viranşehir istikametinde yola çıktı. Halep vilayeti ve Urfa mutasarrıflığı bu beklenmedik gelişmeden haberdar edilerek, silahların askeriyeye iadesi ve süvarilerin kendi bölgelerine gönderilmesi istendi. İbrahim Paşa'nın ise aleyhindeki hukuk davalarından dolayı, mahkemeye çıkarılmak üzere Halep'e gitmesi gerektiğinin kendisine tebliği istendi. Emre riayet etmediği takdirde tevkif edilmesi bildirildi. Kendisine iletilen bu emirlere aldırmayan İbrahim Paşa, Halep'e bir saat mesafede, üzerine gönderilen askerî kuvvetlerle çatışmaya girerek birkaç kişinin ölümüne sebep oldu. Aşiretler üzerinde nüfuzunun kırılacağı ve yakalanmasının kolaylaşacağı düşüncesiyle rütbesinin bir an evvel kaldırılması, mahalli hükümet yetkilileri tarafından hükümet merkezine bildirilmiş; bunun üzerine 8 Eylül 1908'de rütbesinin kaldırıldığına dair padişahın iradesi de çıkmıştır⁶ (BOA. İ. Dâhiliye. 1326. Ş. 12/80). İbrahim Paşa, adamlarıyla geldiği Viranşehir'de, hakkında tahkikat yapmakta olan heyetin faaliyetlerini etkilemeye çalıştı. Tahkikatın serbest ve tarafsız yapılabilmesi için mutlaka yakalanması ve hakkında verilecek nihai ka-

⁵ Sadaretin 23 Kasım 1907 tarihli arzı üzerine 25 Kasım 1907'de, İbrahim Paşa'nın Halep'e aldırılması hususunda, padişahın iradesi çıkmıştır.

⁶ İbrahim Paşa'nın rütbesinin kaldırıldığı 9 Eylül 1908'de, Sadaret tarafından Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir.

rara kadar Halep'te bulundurulmasına dair yeniden irade çıktı⁷ (BOA. İ. Dâhiliye. 1325. L. 19/19).

İbrahim Paşa meselesinin bu derecede büyümesi, bölgede yaşayan gayrimüslim unsurlar tarafından istismar edilmek istendi. Ermeni Katolik Murahhasası, Süryani Kadim Patriği, Ermeni Kadim Murahhasa ve Süryani Katolik Patriği vekilleri ve Urfa Ermeni Katolik Murahhasa vekilleri; İbrahim Paşa'nın tutuklanması için vazifelendirilen askerî kuvvetlerin Viranşehir bölgesinde meskûn ahaliye zulüm yaptığını, mallarını gasp ettiğini ileri sürdü. Viranşehir kaymakamı Kadri Bey ve orada bulunan ümera ve askerî zabıtların bu yapılanlara göz yumduğunu iddia eden gayrimüslim mümessiller; hükümete yaptıkları ortak şikâyet başvurusunda, gasp edilen malların iadesini talep etti. Bunun üzerine hükümet; suçluların cezalandırılmasını, gasp edilen malların alınarak sahiplerine iade edilmesini, hadiselere müsamaha gösterdiği iddia edilen Kaymakam Kadri Bey'in vilayete çağrılarak hakkında gerekli tahkikatın yapılmasını ve yerine başka birinin tayin edilmesini kararlaştırdı. Ayrıca İbrahim Paşa meselesinden dolayı uzun zamandır bölgede mağdur olan halkın ve aşiretlerin iskân edilerek devlete kalplerinin ısındırılması konusunda, mahalli yetkililerin azami çaba sarf etmesini istedi. Erkan-ı Harbiye mirlivalarından Bedri Paşa, Posta ve Telgraf Nezareti Meclis azasından Vehbi Bey ve İstinaf Mahkemesi azası Ohannes Efendi'den kurulan tahkik heyeti, çalışmalarına başladı⁸ (BOA. İ. Dâhiliye. 1326. L. 10/6).

10- İbrahim Paşa'nın Sonu

Diyarbakır'dan, gönüllülerden oluşan iki bin kişilik bir kuvvet ile Diyarbakır Nizamîye kumandanı Emin Paşa komutasındaki nizami kuvvetlerin Derik'e gelmesinden sonra İbrahim Paşa, Viranşehir'den firar ederek Derik'e dört saat mesafede bulunan, en yakın adamlarından Hüseyin Kanco'ya⁹ sığındı. Takibine memur edilen yetkililer, teslim olması ve devlete ait silahları iade etmesi hususunda kendisine tebliğde bulundular. İbrahim Paşa, teslim olmayacağını ve Meclis-i Mebusan'ın açıldığı tarihte İstanbul'a giderek meselesini bizzat kendisinin halledeceğini açıklamakla yetindi. Bundan amacı firar etmek için zaman kazanmaktan başka bir şey değildi. Nitekim öyle de oldu. Yakınlarıyla birlikte, kısa bir süre sonra, Sincar'a doğru yola çıktı. Bu arada Harbiye Nezareti'nin emriyle Millîlerin tenkiline; daha önce aralarında husumet ve çatışmalar yaşanmış olan Karakeçili, Şammar ve Anaze aşiretleri de katıldı; ancak bu aşiretler, Millîlere taar-

⁷ Padişahın iradesi 25 Kasım 1908 tarihlidir.

⁸ 5 Kasım 1908'de irade çıkmıştır. Tahkikat heyetindekilerin her birine hazineden 300 lira verilmesi uygun görülüş, alınan kararlar 8 Kasım 1908'de; Dâhiliye, Harbiye, Adliye ve Maliye Nezaretleri'ne bildirilmiştir.

⁹ Sonradan Müslüman olan bu kişi, Yezidi Aşiretleri ileri gelenlerinden idi. Kanco lakabıyla tanınmakla birlikte kayıtlarda "Alay Kâtibi Hüseyin Efendi" olarak geçmektedir. Yüzbaşı rütbesine sahip olan ve sonradan Türk soyadını alan Hüseyin Kanco'nun, Mardin eski milletvekili Ahmet Türk'ün dedesi olduğu bilinmektedir (Kutlay, 1992: 46).

ruz esnasında, bölgedeki köyleri yağmaladı. Bunu gören diğer aşiretler de fırsattan istifade ederek yağmaya iştirak etti. İbrahim Paşa; oğulları Abdülhamid, Mahmud, İsmail, Halil, Timur, Abdurrahman ve kendisine bağlı yedi yüz çadırılık Abır Oymağı ile firar ettiği esnada Nusaybin yakınlarında, Kevkep tepeleri civarındaki Safiye diye adlandırılan yerde öldü (Özgültekin vd., 2003: 135). İbrahim Paşa'nın daha önce taş mahzene gizlemiş olduğu ve iki milyonun üzerinde altından oluşan hazinesini karısı Hansa Hanım ve oğullarının, hükümet yetkililerinden daha erken davranarak sakladıkları iddia edildi (Beysanoğlu, 1956: 159-162).

11- İbrahim Paşa'dan Sonra Milli Aşireti

İbrahim Paşa'nın ölümünün ardından çocukları, yakınları ve emrindeki yaklaşık beş bin kişi, devlete itaatlerini bildirdi. Bu çerçevede, ona yardım ve yataklık eden Hüseyin Kanco da hükümete teslim oldu. Suçluların mahkeme edilmek üzere Trabzon'a sevk edilmeleri kararlaştırılmış ise de, daha sonra haklarındaki dosyalar Diyarbakır'a gönderilmiştir. Meşrutiyet hükümetinin çıkardığı genel af-la birlikte serbest bırakılmışlardır. İbrahim Paşa'dan sonra Milli Aşireti riyasetine, oğullarından Mahmud geçti. Meşrutiyet hükümeti; Milli Aşireti'nin yöredeki diğer aşiretler ve halk üzerinde yaptığı tahribatı ortadan kaldırmak ve aşiretler arasında barış ve güvenliği sağlamak için harekete geçmiştir. Milli Aşireti reisinin oğullarıyla; Şammar, Anaze ve diğer aşiretler ile yine bu mücadelelerden zarar gören ahali arasında, barış ve selameti sağlamak için Viranşehir'de kongre yapılmasını kararlaştırmıştır. Ziya Gökalp başkanlığında yapılması düşünülen bu kongreye Diyarbakır, Halep, Urfa ve Zor'da bulunan İttihat cemiyetlerinden kırk kişinin katılacağı belirtilmiştir (Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, 27 K.Evvel 1324: 49). Pirinççizade Arif Efendi, 1908 yılı sonlarında İbrahim Paşa meselesini, Mebuslar Meclisi'nde gündeme taşımıştır. Bu meselede ihmali olanlar ve İbrahim Paşa'yı himaye eden mülki ve askerî memurlar hakkında takibat yapılmasını istemiştir. Meşrutiyet'ten sonra hükümetler, Hamidiye Alayları'nı tamamen kaldırmaktansa yeniden düzene koymayı uygun gördüler. Yapılan yeni düzenlemeler çerçevesinde alaylara yeni sancak ve fermanlar verilerek meşruti hükümete sadık kalmaları sağlandı. Milli Aşireti de, aşiret alaylarının yeni yapısı içerisinde yerini aldı. Mahmud Bey yönetimindeki Milli Aşireti; üç alayla Balkan savaşlarına iştirak ederek, savaşta ortaya koyduğu yararlıklarla hükümete sadakatini gösterdi (Kodaman, 1987: 62). Milli Aşireti'nden başka bölgedeki diğer Kürt, Türk, Arap aşiretleri; Birinci Dünya Savaşı'na olduğu gibi, Kuvva-yı Milliye hareketlerine de katıldılar. İngilizler tarafından ortaya atılan bağımsız Kürdistan fikirlerinin aşiretler arasında yayılmaya başladığı bu dönemde, İngiliz askerî ve sivil yetkilileri, aşiret reisleriyle ve özellikle Milli Aşireti reisi Mahmud Bey'le sık sık görüşmelerde bulunmuşlardır. Bir İngiliz yetkili, Mahmud Bey'in, İngiltere'nin kurmaya niyetlendiği uydu Kürt krallığının başına getirilebilecek en uygun aday olarak görüldüğüne işaret etmiştir (Bruinessen, Tarihsiz: 231); ancak bu

dönemde Mahmud Bey, İngilizlerin bu teşviklerine aldırılmayarak devlete sadakatini devam ettirmiştir; ta ki Milli Mücadele'nin kazanılması ve ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar. Cumhuriyet döneminin Doğu ve Güneydoğu isyanlarından en büyüğü olan Şeyh Sait İsyanı'nda Mahmud Bey'in, isyana destek veren Azadi örgütü ile ilişkili olduğu ve başlangıç sırasında bu isyana destek verdiği bilinmektedir (Kalafat, 1992: 131-132).

Sonuç

Milli Aşireti; on sekizinci asrın ortalarından başlayıp İbrahim Paşa'nın aşirete ri-yaset ettiği döneme kadar, aşiret reislerinin tutum ve davranışları dolayısıyla, zaman zaman devletle karşı karşıya gelmiştir. Devlet otoritesi, Doğu ve Güneydoğu'nun diğer aşiretleri üzerinde olduğu gibi Milli Aşireti üzerinde de çok fazla hissedilmemiştir. Devlet, aşiret reislerinin kendi halkı ve yöre ahalisi üzerinde keyfi tutumuna, devlete itaatsizliği olmadığı sürece müdahale etmemiştir. Tanzimat'la başlayan merkezileştirme faaliyetleri ve daha sonraları zaman zaman bölgeye sevk edilen heyet-i islahiyeler, bölgenin ve yarı göçer aşiretlerin içtimai yapısında, köklü düzenleme gerçekleştirmedi. Doğu ve Güneydoğu'nun Osmanlı topraklarına dâhil edildiği tarihten itibaren, belki de bölgeyle ilgili en ciddi sosyal, siyasal ve askerî alanda islahat teşebbüsleri; II Abdülhamid döneminde, bizzat padişahın yakın ilgi ve alakasıyla gerçekleştirildi. Bu islahatlar içerisinde, aşiretlerden Hamidiye Alayları teşkili; hem askerî hem de sosyal ve siyasal hedefleri olan bir uygulama idi. Bu uygulamayla aşiretler, devletin doğrudan bir uzvu hâline getirilmiş olmakla birlikte, yine de eski gelenek ve alışkanlıklarından kurtulamamışlardır. Yeterli hazırlık ve eğitimden geçirilmeden kurulan bu alaylara verilen imkân ve yetkiler, sorumsuzca ve kendi arzuları istikametinde kullanılınca, yöredeki aşiretler ve halk nezdinde devletin itibarının zedelenmesine dahi yol açmıştır. Çalışmamızda ele aldığımız İbrahim Paşa; otorite tanımazlığı, keyfî tutumu, devletin verdiği yetki ve imkânları kendisi ve aşireti çıkarına kullanması ve daha başka sebepler dolayısıyla bunun en güzel misalidir. İbrahim Paşa, Hamidiye Alayları'na girdikten sonra; gerek alaylarının çokluğu, gerekse kendisinin kabiliyetleri dolayısıyla, devlet makamları nezdinde, diğer aşiretlere göre etkin bir konuma geldi; ancak devletin kendisine tanıdığı imkânları, aşiretin eski hasımlarını dize getirmek için kullandı. Elde etmeyi başardığı liyakatsiz bazı askerî ve idari memurların himayesinde, eski hasım aşiretleri, ya ortadan kaldırdı ya da etkisiz hâle getirdi. Bazı devlet memurları, İbrahim Paşa'nın; devlete, padişaha yakınlığı ve sözü dikkate alınabilecek olması nedeniyle, kendilerinin daha iyi mevki ve makamlara tayin ve taltif edilmeleri için; bölgede meydana gelen sıkıntılara göz yummuş, hatta destek ve taraf olmuşlardır. İbrahim Paşa zeki ve kurnaz olması, imparatorlukta ve Avrupa'da cereyan eden siyasal gelişmeleri gazeteler aracılığıyla yakından takip etmesi ve buna göre önlem alması dolayısıyla; devlet tarafından kolay halledilebilecek bir mesele olmadı. İbrahim Paşa hükmetmeyi seven, intikam sahibi, zorba bir aşiret reisi idi.

Devletin ihmali onu kısa sürede, sıradan bir aşiret reisi için mübalağa sayılabilecek kudret ve nüfuza ulaştırdı. İngiliz müellifi Mark Sykes, bizzat görüştüğü İbrahim Paşa'nın; kendine güvenen ve hâkim karakterli biri olduğunu, Ortaçağ Avrupası'nın feodal baronlarına benzeyen bir göçebe reisini andırdığını ve onun çadırında, Timur ve Attila gibi göçebe hükümdarların havasını teneffüs ettiğini nakleder (Günay, 1995: 131).

İbrahim Paşa meselesinin Abdülhamid döneminde, çok daha kısa sürede halledilememesinin sebeplerinden biri; bölgedeki mahalli yetkililer tarafından gelen bilgilerin çelişkili ve tutarsız olması ve onu himaye edenlerin hükümeti tarafsız bilgilendirmemeleridir. Bu yüzden hükümet İbrahim Paşa meselesinde; zamanında, ani ve kesin kararlar alamamış; bu ise onun nüfuz alanlarının daha da yayılmasına yol açmıştır. Bu sıralarda Ermeni meselesinden dolayı Avrupa devletleri, Doğu ve Güneydoğu ile yakından ilgileniyor ve müdahale fırsatı gözlüyordu. Bu noktada Hamidiye Alayları, hükümetin icraatlarını eleştiren yerli ve yabancı unsurların, en hassas oldukları konuların başındaydı. Bu durumu dikkate alan hükümet, paşanın bölgedeki gücünü dikkate alarak, büyük bir hadiseye mahal verebileceği ihtimalini ve bunun dışarıdan herhangi bir müdahaleye zemin oluşturabileceğini düşünerek; meseleyi, hukuki yolla çözmeye çalışmıştır.

Kaynaklar

a. İlk El Kaynaklar ve Arşiv Kayıtları

- ALİ EMİRİ. (1918). Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyesi. Evkaf-ı İslamiye Matbaası.(Yersiz).
- ALİ EMİRİ. (Tarihsiz). Diyarbakırlı Bazı Zevâtin Terceme-i Hâlleri. Millet Kütüphanesi. nu. 750.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Dâhiliye (DH). Siyasi (SYS). 24/2-4. Lef 114/1. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 19 Mart 1911 Tarihli Rapor.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.Mtv). 62/3. Lef 2. (4.Ördu Müşiri Mehmet Zeki Paşa'nın 30 Nisan 1892 Tarihli Arzı).
- BOA, Y.Mtv. 72/122. İbrahim Paşa'nın 12 Aralık 1892 Tarihli Telgrafnamesi.
- BOA, YA. Hus. 491/26. Lef 2. Müftü Suphi ve 25 arkadaşı tarafından sadarete çekilen 6 Ağustos 1905 tarihli telgrafname.
- BOA. İ. Dâhiliye. 1325. L. 19/19.
- BOA. İ. Dâhiliye. 1325. L. 19/19. Encümen-i Mahsus'un 24 Kasım 1908 Tarihli Kararı.
- BOA. İ. Dâhiliye. 1326. L. 10/6. Bab-ı Ali Meclis-i Mahsus'un 4 Kasım 1908 Tarihli Kararı.
- BOA. İ. Dâhiliye. 1326. Ş. 12/80.
- BOA. Y.Mtv. 120/16. Yaver-i Ekrem Şakir Paşa'nın 1 Mayıs 1895 Tarihli Arzı.
- BOA. Y.Mtv. 121/184. Serasker Rıza'nın 10 Haziran 1895 Tarihli Arzı.
- BOA. Y.Mtv. 141/33. Serasker Rıza'nın 3 Mayıs 1896 Tarihli Arzı.

BOA. Y.Mtv. 165/98. Zor Mutasarrıfı Zühdü Tarafından Dâhiliye Nezareti'ne Gönderilen 21 Ağustos 1897 Tarihli Telgrafname.

BOA. Y.Mtv. 170/118. Serasker Rıza'nın 19 Aralık 1897 Tarihli Arzı.

BOA. Y.Mtv. 79/176. Lef 2. Mehmet Zeki Paşa'nın 21 Temmuz 1903 Tarihli Şifretelgrafnamesi.

BOA. YA. Hus. 328/133. Lef 2. Zor Mutasarrıfı Mehmet Salih Tarafından Sadarete Gönderilen 22 Mayıs 1895 Tarihli Telgrafname.

BOA. YA. Hus. 328/83. Lef 2. Diyarbakır Vilayeti'nden Sadarete Gönderilen 21 Mayıs 1895 Tarihli Telgrafname.

BOA. YA. Hus. 416/5. Lef 5. Zor Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne Gönderilen Telgrafname.

BOA. YA. Hus. 416/5. Lef 6. Mardin Mutasarrıfı Mehmet Nüzhet ve Zor Mutasarrıfı Ahmet Şükrü Tarafından gönderilen telgrafname.

BOA. YA. Hus. 474/37. Lef 1.

BOA. YA. Hus. 474/71. Lef 2; 474/82. Lef 2. Halep Valisi Mecid Tarafından Sadarete Gönderilen 27 ve 28 Haziran 1904 Tarihli Şifretelgrafnameler.

BOA. YA. Hus. 479/50. Lef 2. Diyarbakır Valisi Mehmet Nazım Tarafından Sadarete Gönderilen 7 Ekim 1904 Tarihli Telgrafname.

BOA. YA. Hus. 49/1. Lef 2. Diyarbakır valisi ve Meclis İdare Heyeti tarafından sadarete çekilen 1 Ağustos 1905 tarihli şifretelgrafname.

BOA. YA. Hus. 491/1. Lef 1. sadaretin 2 Ağustos 1905 Tarihli Arzı.

BOA. YA. Hus. 491/1. Lef 1. Sadaretin 2 Ağustos 1905 Tarihli Arzı.

BOA. YA. Hus. 491/26. Lef 2. Müftü Suphi ve 25 arkadaşı tarafından sadarete çekilen 6 Ağustos 1905 tarihli telgrafname.

BOA. YA. Hus. 491/97. Lef 3. Vilayet muavini Mina Efendi Tarafından Diyarbakır Vilayeti'ne Yazılan 7 Ağustos 1905 Tarihli Arıza.

BOA. Yıldız Hususi Maruzat Evrakı (YA. Hus.) 323/7. Sadaretin 27 Mart 1895 Tarihli Arzı. Diyarbakır Vilayeti Salnamesi. (1317).

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi. (27 K.Evel 1324). Nu: 6, c.I.

Urfa Vilayeti Salnamesi. (1927).

b. Diğer Kaynaklar

BEYSANOĞLU, Şevket. (1956). Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı (1894-1909). İstanbul.

BRUÏNESSEN, Martin Van. (Tarihsiz). Ağa, Şeyh ve Devlet; Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi. Çev: Remziye Arslan. Ankara: Öz-ge Yayınları

ERÖZ, Mehmet. (Tarihsiz). Doğu Anadolu Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Araştırma. Ankara.

FIRAT, Şerif. (1983). Doğu İlleri ve Varto Tarihi, TKAE. Ankara.

FIRAT, Şerif. (Tarihsiz). Doğu İlleri ve Varto Tarihi. (Yersiz).

- GÜNAY, Selçuk. (1995). "II.Abdülhamid Devri'nin Son Yıllarında Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Irak'ta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. S.2. Erzurum.
- KALAFAT, Yaşar. (1992). Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı; Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar. Ankara.
- KODAMAN, Bayram. (1987). Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası, TKAE, Ankara.
- KUTLAY, Naci. (1992). İttihat Terakki ve Kürtler. Ankara.
- ORHONLU, Cengiz. (1963). Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü. İstanbul.
- ÖZGÜLTEKİN, Ramazan-DEMİRBAĞ, Hüseyin-AKMAN, Ekrem-SUN, Kadir. (2003). Tarihi ve Kültürüyle Siverek. Ankara.
- ÜNAL, Mehmet Ali. (Tarihsiz). "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler ". On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S.6. Samsun.
- ZEKİ, Mehmet Emin. (Tarihsiz). Kürdistan Tarihi.(Yersiz).
- ZİYA GÖKALP. (1992). Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler. Haz. Şevket Beysanoğlu. İstanbul.